

UDK 342.843»1953«(497.1)
Izvorni znanstveni članak

Socijalistički savez i demokracija — jedan ili više kandidata. Analiza izbora za Sabor i Saveznu skupštinu 1953. godine

KATARINA SPEHNJAK

Institut za suvremenu povijest, Zagreb, SFRJ

Političke reforme u Jugoslaviji pedesetih godina, u okviru koncepcije samoupravljanja, deklariraju kao svoje neposredne ciljeve ograničenje uloge države i partije i demokratizaciju društvenih odnosa.

U tom su smislu intonirane i promjene izbornog sistema koje počivaju u konstituciji građanskog i funkcionalnog (proizvođačkog) tipa političkog predstavništva, te usvajanju nekih elemenata klasičnih demokratskih instituta političkog predstavljanja. Prijašnji izborni sistem, utemeljen na kandidatstvu putem sistema lista, a ne pojedinačnih kandidatura, pridonosio je, uz dominantni tip političkog posredovanja, poziciji jedne stranačke organizacije, Narodnog fronta, kao institucionaliziranog instrumenta podrške sistemu vlasti.

Prakticiranje izbornog zakona za najviša predstavnička tijela u republikama i federaciji na izborima 1953. godine u klimi »euforije demokratizacije« (J. Broz Tito), deklariranog kao izvorno demokratskog, u uskoj je vezi s društvenom ulogom Saveza komunista. Prostor njegova arbitrarnoga političkog djelovanja sužen je programatskim i normativnim intencijama, ali je znatno proširena mogućnost djelovanja u nedefiniranom polju »edukacije masa za socijalizam«. U skupštinskim izborima 1953. godine Savez komunista i Socijalistički savez ne nastupaju kao stranke koje se bore za vlast, već se propagandno-agitacijskim radom u modificiranim oblicima podrške sistemu uspostavljaju kao nosioci i interpretatori ideje socijalizma.

Za suštinu proklamiranog procesa demokratizacije znakovit je u izbornom postupku odnos prema više kandidata. Pojava alternativnih kandidata (kao točke razlikovanja izbora od glasovanja) dilema je koju će nosioci političke moći smatrati sporednom, a demokratski postupak opredjeljivanja za »pravog« kandidata središnjim. O različitim shvaćanjima toga pitanja u izborima 1953. bit će riječi u ovom radu.

a) Obilježja izbornog sistema prema Zakonu o pravima i dužnostima, izboru i opozivu saveznih narodnih zastupnika od 9. rujna 1953. godine

Rad na projektu novoga izbornog zakona u zakonodavnim tijelima najviših državnih organa započeo je poslije usvajanja Ustavnog zakona. Nužnost njegova donošenja temeljila se u potrebi reguliranja pozicije radničke klase u vijeću proizvođača u skupštinskom sistemu, što je značilo uvođenje dvodomne skupštine. Istodobno, proklamirane društvene promjene zahtijevale su i unošenje elemenata demokratizacije u izborni proces. Prema tvorcima zakonskog projekta, ona se očitovala u demokratičnosti postupka kandidiranja, tehnici glasovanja i utvrđivanju rezultata glasovanja. Prvobitni projekt sačinjen u veljači 1953. doživio je do ljeta više promjena. Prema izjavi¹ Moše Pijade, potpredsjednika Saveznog izvršnog vijeća, u nacrtu novoga izbornog zakona sadržano je drukčije rješenje za izbor u vijeće proizvođača i to posredni izbor jer bi neposredni izbor znatno otežavao cijeli postupak. Odustalo se i od stava o mogućnostima kandidiranja za savezno odnosno republičko vijeće putem društvenih organizacija, jer bi to omogućivalo »tutoriziranje masa« i »politički monopolizam«. Osnovna novost u kandidiranju poslanika i zastupnika bila je, dakle, u mogućnostima kandidatura putem zborova birača ali i grupa građana. Zakon je garantirao princip tajnosti glasanja, te uveo novi, suvremeniji način samog postupka; glasačkim listićima, a ne kuglicama kao do tada. Također je napuštena mogućnost glasovanja putem opunomoćenika i istaknuto klasično načelo da svatko glasa osobno.

U utvrđivanju rezultata glasovanja uvedena je kategorija nevažjećih glasova za sve one listiće na kojima nije bilo moguće jasno utvrditi za koga su birači glasovali. Smatralo se da, s obzirom na različite mogućnosti kandidiranja svojih kandidata, ne postoji razlog zbog kojeg bi takvi glasovi (prectavani, prazni listići i sl.) bili tretirani kao protivni. Postotak glasovalih i apstinenata na izborima nije više uključivao i odrednicu »opravdano odsutni«.

Savezni zakon usvojen je u Narodnoj skupštini FNRJ 9. rujna 1953. godine, a 10. je rujna Savezno izvršno vijeće u okviru svoje nadležnosti donijelo odluku o raspuštanju skupštine izabrane 26. ožujka 1950. i raspisalo izbore za Savezno vijeće NS za 22. studenog, te za Vijeće proizvođača NS za period 22—28. XI 1953.

U Savezno vijeće birana su 282 poslanika, a na osnovi izbornog količnika — 1 poslanik na 60.000 stanovnika.

U Vijeće proizvođača trebalo je izabrati 202 poslanika — kao rezultat načela 1 poslanik na 70.000 proizvođačkog stanovništva.² Kandidate

¹ *Vjesnik*, 19. srpnja 1953.

² Prema popisu stanovništva 31. III 1953. Jugoslavija je imala 16.927.275 stanovnika i 14.187.649 proizvođačkog stanovništva. *Službeni list FNRJ*, br. 36, 13. rujna 1953 — Odluka o utvrđivanju broja narodnih zastupnika koji se u Savezno vijeće i Vijeće proizvođača biraju na izborima koji će se održati od 22. do 28. XI 1953. godine. — Izbori za Vijeće proizvođača lokalnih organa vlasti održani su potkraj 1952. godine.

za Vijeće proizvođača predlagali su zborovi birača, a izbor su obavljala izborna tijela koja su u svakoj proizvođačkoj grupi bila sastavljena od članova vijeća proizvođača narodnih odbora kotara i gradova.

U NR Hrvatskoj biralo se, uz takve proporcije, 65 narodnih poslanika u Savezno vijeće (te još 10 za Vijeće naroda koje je imenovao Sabor NRH) i 49 u Vijeće proizvođača.

Izborni zakon usvojen je u Saboru 15. rujna, a 17. rujna donesene su odluke o raspisivanju izbora za Republičko vijeće 22. XI i Vijeće proizvođača Sabora NRH u periodu od 22. do 28. XI 1953. i o utvrđivanju broja narodnih zastupnika koji se na tim izborima biraju. S obzirom na broj stanovnika Hrvatske — 3,913.753 — u Republičko vijeće trebalo je izabrati ukupno 156 zastupnika (na osnovi izbornog količnika — 1 zastupnik na 25.000 stanovnika). Biračku osnovu za Vijeće proizvođača činila je ukupno 3,225.061 osoba proizvođačkog stanovništva, od toga 1,059.351 u industriji, trgovini, zanatstvu i 2,165.720 u poljoprivredi. Jedan zastupnik predstavljao je 30.000 proizvodnog stanovništva; što je ukupno činilo 107. Ovisno o visini društvenog brutto proizvoda, grana industrije (69%) imala je pravo na 74, a poljoprivredna djelatnost na 33 zastupnika.³

U Republičku izbornu komisiju imenovani su: Josip Brnčić, predsjednik Vrhovnog suda NRH — predsjednik komisije, Mile Babić, sekretar Sekretarijata za zakonodavstvo Izvršnog vijeća Sabora NRH — sekretar komisije, te članovi: Ivan Perić, član Sekretarijata Republičkog vijeća Saveza sindikata Hrvatske, dr Jovan Stefanović, profesor Pravnog fakulteta u Zagrebu, Ivan Dončević, književnik, Nada Sremec, član Sekretarijata Glavnog odbora AFŽ Hrvatske i Milan Nožinić, novinar iz Zagreba.⁴

U interpretaciji zakonskih načela vezanih uz postupak kandidiranja dolazilo je u organima vlasti i rukovodstvima Socijalističkog saveza do nesporazuma i nejasnoća. Na česte zahtjeve da se »dozvoli« samo jedan kandidat, i to onaj koji na zboru birača dobije većinu, pravodobno su reagirali predstavnici saveznih i republičkih organa vlasti, ističući suvereno pravo zborova birača da istaknu onoliko kandidata koliko ocijene potrebnim. Svi zborovi birača, na kojima se kandidiralo i utvrđivalo kandidate, imali su biti održani 30 dana prije dana izbora. Svaki kandidat koji bi dobio podršku 1/4 zborova birača sa cijelog izbornog kotara smatrao se potvrđenim kandidatom.

b) Izbori i »pretkandidacijski« postupak

Iz građe i štampe toga razdoblja uočava se da je postojao paralelno izbornim pripremama (objašnjavanje Zakona, isticanje kandidata, rasprava

³ Odluka o raspisivanju izbora za Republičko vijeće i Vijeće proizvođača Sabora Narodne Republike Hrvatske od 17. rujna 1953. — *Narodne novine*; Službeni list NRH, br. 42, od 22. rujna 1953. i Odluka o utvrđivanju broja narodnih zastupnika koji se u Republičko vijeće i Vijeće proizvođača Sabora NRH biraju na izborima koji će se održati od 22. do 28. studenog 1953 — isto.

⁴ *Vjesnik*, 17. rujna 1953.

o njima i sl.) i proces tzv. «prekandidacijskog» postupka, koji sam zakon ne spominje. Riječ je zapravo o dogovorima partijskih komiteta i organa Socijalističkog saveza i izbornih organa o procesu kandidiranja. To je uključivalo i tzv. interne kriterije — koga iz tadašnje strukture politike i vlasti kandidirati — strukturno i poimence,⁵ zauzimanje stava o više kandidata i sl. Dogovoreni mogući kandidati veoma često postajali su »službeni« kandidati, jer su njihova imena isticana u javnosti i prije održavanja zborova birača, i pri tome su tretirani kao službeni kandidati, jer su ih istakla rukovodstva SSRN. Na te se pojave reagiralo u štampi, ističući njihov loš utjecaj na zainteresiranost birača.⁶

Iako zakonski nepostojeća, u istupima partijskih i državnih rukovodilaca isticana je uloga Socijalističkog saveza. »Posebno Socijalistički savez radnog naroda i njegove organizacije moraju imati bitni utjecaj na političku i izbornu aktivnost i dati joj demokratski karakter. Naši izbori ne mogu da imaju karakter borbe oko vlasti, borbe različitih programa, izvan socijalističkog programa naše izgradnje.«⁷ Naglašavano je da Socijalistički savez ne nameće »službene« kandidate, ali da ima pravo i obvezu utjecati da budu izabrani najbolji, jer »bilo bi neispravno kad bi se pitanje kandidiranja prepustilo pukoj slučajnosti.«⁸ U tom je smislu ilustrativna i depeša Predsjedništva GO SSRNH upućena svim kotarskim i gradskim odborima u kojoj se kaže: »Pošto mnoge organizacije Socijalističkog saveza nemaju izgrađen stav o tome, koga treba kandidirati na predstojećim izborima i pošto neka rukovodstva tobože radi demokracije šute o svojim stavovima i ne bore se za njih dok neprijatelj svoja mišljenja nesmetano razvija u masama to vas ovime upozorujemo — da Socijalistički savez kao politička organizacija i politički predvodnik najširih masa mora imati o svim pitanjima izgrađen stav pa i o pitanju kakove ljude i koje ljude treba kandidovati na izborima. [...] Na zborovima birača članovi Socijalističkog saveza, a napose komunisti ne mogu biti bez stava, tj. apolitički, nego naprotiv trebaju da imaju svoje izgrađene stavove i da se za njih bore na svakom mjestu. Zato organizirajte kroz Socijalistički savez široke slobodne diskusije o kandidatima kako bi se članstvo Socijalističkog saveza pripremilo da na zborovima birača zastupa svoje stavove.«⁹

Analizom tekstova u tadašnjoj štampi uočljivo je da predizbornu kampanju obilježava velika živost i organiziranost. Na zborovima govore poznati državni i partijski rukovodioci, raspravlja se uglavnom o kandida-

⁵ U Predsjedništvu GO SSRNH zauzet je stav da se, npr., ne predlažu predstavnici diplomatskih i sličnih službi u inozemstvu, što manje oficira, te određeni broj ljudi iz tadašnje strukture vlasti i politike zbog planiranog odlaska u mirovinu (poimenično). — Arhiv Instituta za suvremenu povijest (dalje AISP), fond RK SSRNH, Sjednica Predsjedništva, 27. svibnja 1953.

⁶ Na ist. mj., Savjetovanje s predsjednicima kotarskih i gradskih odbora SSRNH, 29. IX 1953. i Sjednica Saveznog odbora SSRNJ, 3. IX 1953, te *Vjesnik*, 4. rujna 1953.

⁷ Nikola Sekulić, član Izvršnog vijeća Sabora na IX sjednici Sabora, 15. IX 1953. u: »Peto redovno zasjedanje Sabora Narodne Republike Hrvatske, izabranog 5. XI 1950, Stenografski zapisi, svezak 1, Zagreb 1953, str. 135.

⁸ Zvonko Brkić, tajnik GO SSRNH, na savjetovanju s predsjednicima gradskih i kotarskih odbora 29. IX 1953, AISP, RK SSRNH.

⁹ AISP, RK SSRNH, depeša od 6. rujna 1953.

tima koje Socijalistički savez predlaže zboru birača na usvajanje. Veoma su često isticani i pojedinačni prijedlozi za druge kandidate ali uglavnom nisu dobivali potrebnu podršku. Pri tome je naglašavano da su o kandidatima Socijalističkog saveza već raspravljale mnoge društvene i političke organizacije — njegove članice, pa oni tako uživaju masovnu podršku »odozdo«. Kako je u to vrijeme obznanjena odluka o prepuštanju uprave u zoni A Slobodnog teritorija Trsta Republici Italiji, predizborni skupovi i zborovi birača prerastali su često u protestne i patriotske skupove. Isticanje potrebe za političkim jedinstvom u zemlji dijelom je iskorištavano u predizbornoj kampanji da bi se spriječilo širenje liste kandidata i rasprave o njima. U većini lokalnih rukovodstava vlasti i SSRN postojao je strah od kritičke rasprave. Isticano je, kako ona više smjera kritiziranju, a manje uvažava postignute uspjehe. Osobito se politički nepoželjnom smatrala rasprava o radu kandidata dotadašnjih poslanika i zastupnika i njihov doprinos i odnos prema izbornoj jedinici koja ih je birala. Takvo shvaćanje uloge poslanika ocjenjivano je u rukovodstvima SSRN kao »seljačko«, »zastarjelo«, neadekvatno suštini funkcije poslanika prema novom zakonu — a da je on zapravo prvenstveno »zastupnik radnog naroda čitave zemlje«. ¹⁰ »Borba protiv lokalizma« u kandidiranju, kao parola rukovodećih organa SSRN, odnosila se na pokušaje nekih izbornih jedinica (ali i pojedinih lokalnih rukovodilaca samih) da istaknu svoje kandidate, a ne neke zajedničke (ovisno o izbornim jedinicama) ili poznate »kadrove« toga terena, koji već dugo na njemu aktivno ne rade, već su u republičkom ili saveznim organima. ¹¹ Javnoj su osudi, putem štampe, izložene pojave među seljaštvom sjeverne Hrvatske gdje se pokušalo istaknuti »svoje« kandidate kao »one koji će zastupati seljačke interese«. Ističu se i slučajevi u vinkovačkom kotaru gdje se pokušalo odbaciti tamošnjeg kandidata kao »otkupaša koji se mnogima zamjerio«, te i u selima delničkog i slavonskobrodskog kotara. »Vjesnik« od 22. X 1953. zamjera organima vlasti da se nisu dovoljno jasno postavili »rukovodeći se time da je svakome dozvoljeno agitirati«, da »treba ostaviti svakome da priča što hoće« a sve zbog naopako shvaćenog načela kako se ne bi »povrijedila demokracija«.

Pažnja koju su rukovodstva Socijalističkog saveza posvetila tzv. pretkandidacijskom postupku i nastojanju da zborovi birača prihvate njegove kandidate kao jedine, temeljila se u načelnom stavu njegovih najviših organa da su zborovi birača — »samo završna faza svega toga« ¹² Iskaz Edvarda Kardelja »da je opasnost sa kojom treba pre svega da se borimo kod izbora unutar nas samih, ako hoćete, u našem sopstvenom pokretu, u birokratizmu koji pokušava i dalje da produžava sa načinom komandiranja, postavljanja ljudi, odabiranju ljudi po birokratskim ključevima, a ne po tome koliko su se usidrili u masama po poštenim socijalističkim pozicijama«, ¹³ naznačuje suštinu koja će se iskazati u pristupu nekim kandidaturnama, a koji će zbog toga prerasti u niz većih ili manjih slučajeva. Ističući na tom sastanku da je suština i demokratičnost novoga izbornog

¹⁰ AISP, RK SSRNH Savjetovanje . . .

¹¹ Isto, te sjednice SO SSRNJ, 9. rujna 1953.

¹² AISP, RK SSRNH, SO SSRNJ, 9. IX 1953.

¹³ Isto.

zakona u načinu kandidiranja; a ne u — jedan ili dva kandidata — Kardelj naglašava da više nema mnogo opasnosti od »vanjskih neprijatelja« tipa: mačekovci, klerikalci i sl., te da se borba za demokraciju vodi unutar širokog fronta svjesnih snaga.

Pri tome o oblicima i metodama te borbe na principima organiziranosti a protiv političkog spontaniteta govore neki od stavova toga plenuma. Smatrajući da kadrove za izbore, odnosno poslanička mjesta treba unaprijed planirati, kaže se: »Ide se zapravo na to da bi bilo zapravo bolje da definitivno kandidature za koje se Socijalistički savez reši u izbornom srezu budu što kasnije, ne tako da bi bile zadnje, da ne bi drugi problematični kandidati uspjeli da se plasiraju i dođu na red prvih kandidata.«¹⁴

Praćenjem izborne kampanje u štampi i u stavovima rukovodstva SSRN uočljivo je da se za savezne poslaničke kandidate uglavnom kandidira po jedan čovjek, dok se u izborima za republičke skupštine veoma često kandidira više od jednog kandidata, osobito u Hrvatskoj i Srbiji. Tek potkraj izborne kampanje, u štampi se konstatira da su određeni kandidati u ime grupe građana. U arhivskoj građi i dijelom u štampi narastanje pojave dvaju kandidatura u Hrvatskoj (jedna za Saveznu skupštinu i jedna za Republičko vijeće Sabora) može se pratiti odnos prema tom načinu kandidiranja i ljudima koji za njime posiju. Tako je u zakonu bila predviđena mogućnost da se kandidiraju građani za Savezno vijeće na osnovi podrške 200 građana s biračkim pravom, za Sabor — 100. »Slučajevi« koji su se u Hrvatskoj »desili«, vezani uz kandidature u ime grupe građana, pokazuju da je u shvaćanju zakonodavca i »relevantnih« političkih tumača taj modus bio formalan. U slučaju njegova prakticiranja pridavano mu je obilježje opozicije i političke nepodobnosti. U odnosu na kandidate koje je zborovima birača predlagao i za njih agitirao Socijalistički savez — i koji su bili »socijalistički« — kandidati građanskih lista stajali su nasuprot. Zakon o tom, naravno, ne govori, ali se u političkim pripremama za izbore u organima SSRN — ne preuveličavajući moguće političko značenje — govori simbolički kao o bivšoj »kutiji bez liste«. Nesposobnost lokalnih rukovodstava da takve probleme ili pojave riješe na demokratski način, i neka ranija neslaganja s tim rukovodstvima, ali i s CK SKH vezana uz pojedince, dovest će do toga da se od nekih slučajeva kandidiranja s liste grupe građana pokrenu politička razračunavanja. Načelno, oni će se kasnije razrješavati u okviru slučaja Đilas; pokazujući egzaktno na tom primjeru shvaćanje slobode mišljenja, kritike i različitosti, te sva ograničenja zadanog koncepta demokratizacije tih godina.

Isticanje drugih kandidata koji nisu prošli kroz »usuglašavanje« u forumima Socijalističkog saveza na zborovima birača veoma često nailazi na organizirani otpor članova te organizacije. Ukoliko i dobiju podršku dijela birača, njihova daljnja predizborna agitacija nastoji se spriječiti. Ne dobivši zakonom propisanu podršku 1/4 zborova birača, najupornijima ostaje mogućnost da se kandidiraju kao kandidati grupe građana. Politička agitacija tih kandidata, »izbačenih« iz Socijalističkog saveza, neminovno

¹⁴ Isto.

je sadržajno i metodički drukčija no kandidata koji su dobili podršku svih društvenih organizacija u SSRN. Osim što, osvrćući se na dostignuća društvenog razvoja, ističu značenje demokracije kao političkog oslonca, oni kritički govore o lokalnoj eliti vlasti, koja i dalje rješava sve probleme u kabinetima.

»Prozvana« rukovodstva reagirat će tako da takve kandidate što više politički i moralno diskvalificiraju.

c) Izbori za Savezno vijeće SNS u Hrvatskoj i izbori za Sabor NRH 1953.

U Hrvatskoj je za Savezno vijeće kandidirano 75 kandidata; 10 više no što se biralo.

U većini izbornih kotara — 57, kandidiran je po 1 kandidat, u 6 po 2 kandidata i to u izbornim jedinicama: Koprivnica, Županja, Podravska Slatina — Donji Miholjac, Poreč—Buzet, Imotski, Metković—Makarska. Po tri kandidata kandidirana su u dva izborna kotara: Dubrovnik—Dubrovnik grad — Korčula, i Pula—Pula grad—Cres—Lošinj. Jedini kandidat grupe građana, u jedinici Poreč—Buzet, bio je Ljubo Drndić.

Za Vijeće proizvođača SNS kandidirano je u Hrvatskoj 38 kandidata u oblasti industrije i 15 u poljoprivrednoj djelatnosti, ukupno 4 više no što se biralo. Jedinica Krapina imala je 2 kandidata više no što se biralo, a Pula — jednog kandidata više u oblasti industrije; ostale su jedinice, dakle, kandidirale samo po 1 kandidata. Izborne jedinice poljoprivrede imale su po jednog kandidata osim Bjelovara — 2.

Za Republičko vijeće Sabora predložena su 194 kandidata; biralo ih se 156.

U većini kotara — 127 — bio je kandidiran po 1 kandidat, u 25 po 2, u 5 po 3 i u 1 izbornom kotaru — 4 kandidata.

Po dva kandidata predložena su u izbornim jedinicama: Zlatar II, Zagreb I, Zagreb—grad II, Vojnić, Vukovar I, Županja I, Županja II, Bjelovar II, Čakovec II, Donji Miholjac, Dvor, Đakovo, Đurđevac I, Rijeka II, Rijeka grad III, Pula, Pula—grad, Petrinja, Osijek—grad I, Orahovica, Metković, Koprivnica II, Karlovac III, Varaždin III, Sinj II.

Kostajnica, Glina, Grubišno polje, Našice i Križevci II kandidirali su po 3, a Daruvar — 4 kandidata.¹⁵

Kandidate za zastupnike Republičkog vijeća s liste grupe građana imale su izborne jedinice: Vojnić (kandidat Branko Novaković), Dvor (Milan Joka), Metković (Vinko Dragojević), Petrinja (Miloš Paškaš), Karlovac III (Ivan Maležić), Vukovar I (Milan Nasradin), Pula (Andreo Benussi), Glina (Vujo Relić), Križevci II (Ivan Tremiski, Stjepan Miklin) i Daruvar (Jovo Gojković, Milorad Marić, Krsto Žutinić).¹⁶

¹⁵ *Narodne novine*, br. 50, 6. rujna 1953. — Objava Republičke izborne komisije o potvrđenim kandidaturama za izbor narodnih zastupnika u Republičko vijeće Sabora NR Hrvatske.

¹⁶ *Vjesnik*, 6. studeni 1953.

U Vijeće proizvođača Sabora biralo se 107 zastupnika, a predložen je: 91 kandidat u oblasti industrije, zanatstva i trgovine te 38 iz poljoprivrede. Izbornih jedinica, u kojima se biralo posredno, bilo je u industriji 68, u poljoprivredi 33. Oblast industrije imala su nakon završenih izbora predstavljati 74, a poljoprivredu 33 zastupnika.

U najviše izbornih jedinica industrije bilo je kandidirano samo onoliko kandidata koliko se i biralo — po jedan u 52 jedinice i u 5 po dva kandidata. U sedam jedinica (Rijeka grad I, Zagreb grad IV, V, VII, i VIII, Osijek grad I i Osijek grad II) kandidirana su po dva kandidata (birao se jedan), a jedinica Split—grad II kandidirala je čak 8 kandidata za jedno zastupničko mjesto. Pula—grad predložila je 3 kandidata (birao se jedan), a Delnice 3 kandidata za 2 zastupnička mjesta.

Izborne jedinice poljoprivrede pretežno su kandidirale samo po 1 kandidata. Po dva kandidata imale su jedinice Zagreb, Kutina, Križevci i Bjeļovar, a Zadar 3 kandidata (u svima se birao po 1 zastupnik).¹⁷

d) »Naprijed« u predizbornoj kampanji

Značajnu pažnju novom izbornom zakonu od početka njegove izrade posvećuje i »Naprijed«,¹⁸ tjednik za društvena, politička i kulturna pitanja; bivši organ Saveza komunista Hrvatske. Objavljeno je više uvodnika i komentara o značenju Zakona; s naglaskom na demokratskim novinama, temeljeći svoje stavove na mislima Đilasa, Kardelja i Moše Pijade. Jedan od prvih članaka bio je i onaj Dušana Diminića: »O načinu predlaganja kandidata« u broju 26 i odnosio se na prvobitni koncept zakona u kojem je bilo predviđeno isticanje kandidata putem društvenih organizacija. Diminić je izložio kritici takav modus, smatrajući da se on svodi zapravo na pravo kotarskih ili gradskih odbora SSRN u isticanju kandidata, jer sve su društvene organizacije članovi Socijalističkog saveza. »Široko« pravo time se potpuno sužava, a svi drugi mogući kandidati, kaže Diminić, postaju »protukandidati« »službenom«, opozicioni, »divlji«.¹⁹

Istu polaznu osnovu, a temeljeći svoje ocjene na praksi izborne kampanje u nekim kotarima, ima i članak Berta Črnje: »Novo i staro u izbornoj borbi« u broju 45.²⁰ On ističe kvalitetu i masovnost predizbornih rasprava ali i kritički upozorava na pojave »koje vuku svoj korijen iz starog društva«. Tipičan primjer takvih pojava uočljiv je u isticanju kandidatura gdje dolazi do ponašanja protivnih načelnim opredjeljenjima SSRN. Pozivajući se na Kardeljev stav s plenuma Saveznog odbora da »Socijalistički savez treba da podrži svaku kandidaturu ljudi koji imaju čestite odnose prema socijalističkoj stvarnosti i koji uživaju povjerenje masa«, Črnja ističe da je bilo u praksi pokušaja »da se to načelo okrene naglavce,

¹⁷ *Narodne novine*, br. 50, 6. rujna 1953. — Objava Republičke izborne komisije o potvrđenim kandidaturama za izbor narodnih zastupnika Vijeća proizvođača Sabora.

¹⁸ Organ Saveza komunista Hrvatske *Naprijed* je bio do broja 21 od 22. svibnja 1953. Urednik: Milan Nožinić.

¹⁹ *Naprijed*, br. 26, 26. lipnja 1953.

²⁰ *Naprijed*, br. 45, 6. studenoga 1953.

tj. da SSRN ne podrži svaku kandidaturu ljudi, koji imaju čestite odnose prema socijalističkoj stvarnosti i povjerenje u masama. Ima zastarjelih shvaćanja da ako Socijalistički savez dobro radi, onda će organizacija istaknuti samo jednog kandidata, a ako ih ima više, to je znak da nešto u organizaciji nije u redu i da u njoj nema političkog jedinstva«. Slijedom toga, odnos prema više kandidata ironičan je u nekim rukovodstvima. Kotarska konferencija SSRN Dvor npr. o tome kaže: »palo je na pamet komunistima da se igraju demokracije, pa izlaze s više kandidata« — a to je suprotno, kaže Črnja, Kardeljevom stavu da će široka rasprava na predizbornim skupovima »u svojoj prvoj fazi najvjerojatnije izbaciti na površinu veći broj mogućih kandidata što bi svakako bio ozbiljan uspjeh Socijalističkog saveza radnog naroda, jer bi to bilo pravo povjerenje kroz mase, a ne samo kroz neka kadrovska odjeljenja. [...] Cilj tog načina jeste, da radni ljudi stvarno diskutuju o kandidatima i njihovoj politici. Oni se na taj način ne odlučuju samo za čovjeka, nego i za stvar koju će on braniti. Oni time ne daju glas za neku partiju koja ima monopolno pravo da misli i odlučuje umjesto njih. Daju ga čovjeku koga poznaju, za koga znaju, šta će da radi i koji će njima odgovarati za svoj rad.«²¹ Praksa na dvorskom kotaru, ističe Črnja, suprotna je tim stavovima; kotarsko rukovodstvo SSRN ne podržava kandidaturu Milana Joke,²² člana SK i SSRN, i poznatog revolucionara, sumnjičeći ga i stavljajući ga izvan širokog Socijalističkog saveza; te onemogućavajući mu da se kandidira i putem liste građana, za koju govore da je »opoziciona«, »crna« i sl. a sve zato što se rukovodstvo opredijelilo za drugoga, jedinog kandidata i jer, i u takvim pitanjima, ističu u Dvoru, »organizacija mora biti jedinstvena«. Staromodno shvaćanje jedinstva u Socijalističkom Savezu Dvora, kaže Črnja, vodi istinskom nejedinstvu, te citira Đilasa:²³ »Razlike mišljenja, različiti prijedlozi i stavovi o raznim pitanjima, javljaju se čak i unutar socijalističkih snaga. [...] I, to je prirodno. Razlike su neminovne. [...] Razlike, usprkos jedinstvu na obranu nezavisnosti, za jačanje socijalističke društvene svojine. Što šire i čvršće jedinstvo putem razlika.« Slične pojave manifestiraju se, piše Črnja, i u ponašanju rukovodstva na području izbornog kotara Poreč—Buzet, a u vezi s kandidiranjem Ljube Drndića, istarskog revolucionara.²⁴ Suprostavljajući se njegovoj kandidaturi na zborovima birača s obrazloženjem da Socijalistički savez već ima svog kandidata, rukovodstvo SSRN, neopravdano je, smatra Črnja, diskvalificiralo Drndića, šireći glasine o njegovoj nepodobnosti u vezi s radom u diplomatskoj službi. Uz primjedbe nekih istarskih kadrova na funkcijama u Zagrebu da treba opreznije postupati, bez sumnjičenja, jedan rukovodilac, kaže Črnja, uzvikuje: »Ovdje politiku vodimo mi. [...] A vi, ako hoćete nešto politički raditi, onda radite kod svoje kuće, tamo, u Zagrebu, na svom zboru birača.« Nakon toga, Črnja završava svoj kritički osvrt Đilasovom rečenicom: »Život će pregaziti i već gazi sve učaurene birokratske lokalizme.«²⁵

²¹ Riječ je o Kardeljevoj diskusiji na Plenumu SO SSRN, rujana 1953.

²² Bivši ataše za štampu u jugoslavenskoj ambasadi u Parizu, tada urednik u *Vjesniku*.

²³ Iz članka »Novi oblici« Milovana Đilasa u *Borbi*, 1. XI 1953.

²⁴ Poslije rata ataše za štampu u jugoslavenskoj ambasadi u SAD, 1953. u Beogradu.

²⁵ *Naprijed*, br. 46, 6. studeni 1953.

Taj je članak izazvao polemiku u javnosti i ona se vodila u »Naprijedu« i »Vjesniku« do potkraj mjeseca. Treba naglasiti da je za odnos rukovodstva SSRN s područja izbornog kotara na kojem se Drndić kandidirao bitan i, vjerojatno, presudan članak koji je on u »Naprijedu« objavio još u rujnu pod naslovom »Snaga činjenica ili autoritet položaja«. Kao povod toj, načelnoj raspravi o demokratskim ciljevima i sredstvima poslužio mu je slučaj četvorice otpuštenih profesora srednjih škola u Opatiji.²⁶ Ne dovodeći u pitanje moguću opravdanost otpuštanja, Drndić ističe da je sam postupak bio nedemokratski, bez disciplinskog postupka i upoznavanja šire javnosti ljudi su odstranjeni s posla dekretom Kotarskog narodnog odbora Rijeka. Središnje pitanje u tom slučaju — kaže Drndić — pozicija je Saveza komunista u odnosu na takve metode, jer je prema jednom svom članu²⁷ koji se usudio kritizirati takav način postupio nedemokratski, na stari način, u vremenu u kojem se do jedinstva treba dolaziti putem različitih mišljenja i kritičkog odnosa. Nakon oštrog demantija Općinskog komiteta Opatija u br. 38 (»[...] ono što smo uradili, dobro je, pozitivno i nužno. Ako smo gdje gdje u sprovođenju te pozitivne akcije u formi nešto mogli bolje napraviti, bit će nam to pouka za sutra«) u kojem se anulira ozbiljnost kritike spomenute, bivše članice SSRN primjedbom da je nadugačko citirala Kardelja, Tomšičevu, Miha Marinka, bez konkretnih primjedbi,²⁸ Ljubo Drndić iznova u broju 39. od 25. rujna ukazuje na suštinu spora. Osnovno je, smatra on, »pitanje međusobnih odnosa komunista i naprednih ljudi u diskusijama na jednoj tribini i diskusijama uopće«. Pozivajući se na Đilasove stavove, zagovara tezu da dijaloga nema, ako u njemu ne može ravnopravno učestvovati i »druga« strana, tj. »da ne smije biti podvojenosti između sadržaja i forme, ciljeva i sredstava«. U tom broju objavljena je i »Riječ redakcije« u kojoj se ta diskusija u »Naprijedu« brani kao načelna, jer »Naprijed« smatra da treba raspravljati o metodama političkog rada i borbe, i u borbi protiv »starog«, i u borbi različitih mišljenja u Socijalističkom savezu. Opatijski slučaj, kaže se, pokazuje »kako se može dogoditi da jedna socijalistička napredna akcija može imati slab politički učinak, ako se ona izvede nepravilnim i zastarjelim sredstvima«.

Na članak Berta Črnje reagirao je Đuro Kladarin²⁹ u »Vjesniku« 8. studenog, pod naslovom »Demokratske patke Berta Črnje i Miloša Mimice.«³⁰ Baveći se pretežno kandidaturom M. Joke, Kladarin³¹ polazi od teze da njega — za Republičko vijeće — nije kandidirala ni jedna socijalistička organizacija (nasuprot kandidatu koji je dobio podršku još u pretkandidacijskom postupku u SSRN), da je on u kandidiranje pošao »bez

²⁶ U proljeće te godine otpušteni su s posla s kvalifikacijom »protudržavnog« djelovanja u ratu i poslije 1945. godine.

²⁷ Riječ je o Zorki Čičin-Šain koja je isključena iz SSRN i odstranjena sa sastanka svoje partijske organizacije na kojem je kritički govorila o »slučaju četvorice profesora«.

²⁸ *Naprijed*, 18. rujna 1953.

²⁹ U to vrijeme direktor *Vjesnika*.

³⁰ Riječ je o članku u *Politici*, 5. XI 1953.

³¹ Đ. Kladarin bio je (jedini) kandidat za poslanika Saveznog vijeća za izbornu jedinicu Dvor—Kostajnica.

ikakvog znanja Socijalističkog saveza« i da je time pokrenuo »vrlo čudnu političku harmoniku«. Kao »potkrepu« tom stavu navodi, između ostalog, da oni koji Joku podržavaju »imaju zajedno 10 godina 5 mjeseci i 10 dana sudskog zatvora i 42.700 dinara kazni za razne špekulacije«!³²

Demantiji potpisnika Jokine i Drndićeve liste u »Vjesniku« i »Naprijedu« unose niz novih elemenata u slučajeve, kao i odgovor Kotarskog komiteta Poreč—Buzet, ali i svjedoče o potpuno različitim pozicijama s kojih se nastupa, kada su u pitanju konkretni slučajevi, odnosno o shvaćanju demokracije, pri čemu se zaoštravaju pozicije na kojima stoji »Vjesnik« na jednoj i »Naprijed« na drugoj strani. O tome jasno govori novi članak Đure Kladarina »Šta je novo. O demokratskoj formi i demokratskom sadržaju« u »Vjesniku«, 15. studenog 1953. Smatrajući da dosadašnji osvrti na slučajeve govore da postoji nerazumijevanje novih odnosa, koje u konkretnom slučaju obilježava demokratski izborni zakon na jednoj i jednopartijski sistem na drugoj strani, Kladarin tvrdi: »Svima njima, svjesno ili nesvjesno, i ma kako se oni ograđivali od toga, smutili su glavu principi buržoaske demokracije o slobodnom izboru i natjecanju poslanika. U ovim našim izborima Črnja i ostali drugovi gledaju i propovjedaju formalnu stranu demokracije. U čemu je zapravo stvar: nije uopće bitno za našu socijalističku demokraciju, da li će biti jedan, dva, tri ili deset kandidata. To je sporedno pitanje naše socijalističke demokracije. [...] Ako čitavu ovu stvar ne promatramo i ne postavimo sa suštinske strane i ne upitamo se — zbog čega i zašto dva kandidata, iz kojih konkretnih materijalnih uvjeta, i društvenih odnosa proizlazi potreba da budu jedan, dva, tri ili deset kandidata, što ih u osnovi izbacuje kao dva, tri ili deset kandidata? Jesu li jedan, dva ili tri kandidata rezultat mojih ili tvojih kombinacija ili su oni stvarni izraz socijalističke komune, koji ih rađa i izbacuje, jesu li oni njena unutrašnja potreba [...] ili nisu, to je suštinsko pitanje našeg socijalizma i čvor gdje se traži novo i staro, družje Črnja i drugovi. [...]« U tom smislu, nastavlja Kladarin, formalno je pitanje postoji li jedan ili više kandidata, ako se ne pita zašto i za koga se opredjeljuje Socijalistički savez, te kaže: »I glasanje je formalno pitanje, jer ono dolazi kao formalna stvar jedinog već završenog procesa, već iskristaliziranog mišljenja radnih ljudi.« Nasuprot tome, kandidatura M. Joke; unosi Kladarin neobične promjene u svoj načelno opredijeljen članak, rezultat je dogovora grupe koja tajno, npr. u hotelu »Dubrovnik« u Zagrebu, kandidira svoga kandidata.

Demagoškim parolama B. Č. i M. M., kaže Kladarin, podlegla je i štampa koja nije shvatila suštinu demokratskih odnosa. »Kada je i naša štampa svojim naopakim shvaćanjima dala teoretsko opravdanje Jokinoj i Drndićevoj kandidaturi, onda je 'Naprijed' postao zastava kortešima na terenu i rasplamsala se još življa borba, ali u znaku šaputanja u tihim večernjim časovima, i uz svjetlo petrolejke — glasaj za mog kandidata.« Program s kojim nastupaju sporni kandidati nije nov i nije bolji od programa Socijalističkog saveza, utoliko Socijalistički savez, tvrdi Kladarin, ima pravo podržati onog kandidata koji je dobio podršku svih društvenih organizacija. Obrazlažući svoje osobno istupanje na jednoj od konferencija SSRN

³² *Vjesnik*, 8. studenog 1953.

u Dvoru, gdje se suprotstavio drugoj, tj. Jokinoj kandidaturi, on kaže: »Mi ne znamo zašto se Joka kandidira, a znamo da ga nitko iz komune nije tražio i znamo, da ni širi politički interesi ne traže njegovu kandidaturu i da unatoč tome, što je rečeno o Jokinoj kandidaturi, Joka za nas ipak ostaje mačak u vreći.«

Ubrzo je uslijedio i odgovor redakcije »Naprijed« na optužbe upućene njegovoj otvorenosti za »sporne« slučajeve. Polazeći od teze da nema unaprijed danih apsolutnih istina, redakcija naglašava da vidi svoju ulogu, kao i funkciju štampe općenito, u ostvarivanju slobode diskusije i slobode mišljenja.³³

e) Organizacije SSRN u predizbornoj kampanji

Arhivski dokumenti organizacija Socijalističkog saveza govore o različitim shvaćanju pojave više kandidata u izborima i metodama političke agitacije (borbe).

Skupštinski izbori 1945. i 1950. održani su u drukčijim historijskim okolnostima, a tadašnji izborni zakoni i mehanizmi političkog utjecaja davali su izborima obilježje plebiscita. Mogućnosti koje je novi izborni zakon formalno otvarao u demokratizaciji izbornog procesa stavile su pred organizacije Socijalističkog saveza niz izazova.

Programski utemeljen i normativno reguliran kao »svenarodni parlament« i »tribina napredne socijalističke misli«, Socijalistički je savez imao demokratskim metodama djelovanja, na osnovi socijalističke platforme, potvrditi legitimnost svoje pozicije. Organizacija koja je u proteklom razdoblju potpuno izgubila politički identitet i bila instrumentalizirana kao sastavni dio vlasti teško je mogla odgovoriti tom zadatku. Politička obveza članova SK da svoje djelovanje ostvaruju u organizaciji SSRN bitno je otežavala autonomnost Socijalističkog saveza, a personalnom unijom u rukovodstvima tih organizacija produžavala se transmisivna uloga i podređenost foruma SSRN.

Aktivnost pojedinačnih članova s vremenom je sve više slabila i uglavnom se povremeno iskazivala u kampanjskim akcijama manifestacijsko-političkog tipa i radnim akcijama lokalnih razmjera. Niz socijalno-političkih mjera organa vlasti utjecao je na osipanje brojnog članstva, osobito na selu. O zainteresiranosti »običnog« članstva za rad u Socijalističkom savezu tih godina govori niz opaski i ocjena vezanih uz doba »4 D« (demokratizacija, debirokratizacija, decentralizacija i deetatizacija) gdje se demokracija (i u SSRN) shvaća tako da se više ne mora »ništa« raditi.³⁴

Dojam masovnosti i raznolikosti aktivnosti SSRN daju u to vrijeme više njegove kolektivne članice — razne društvene organizacije (omladinska, Savez ženskih društava, »Naša djeca«, »Crveni križ«, Savez pionira, sin-

³³ Za vršioca dužnosti urednika postavljen je, počevši od toga broja, Hrvoje Šarinić. U redakciji su bili: Berto Črnja, Tomo Đurinović, Ljubo Grubor, Stjepan Šeparović i Zivko Vnuk.

³⁴ Usp. K. Spehnjak, Organiziranost i oblici djelovanja Narodnog fronta Hrvatske 1945—1953. godine. *Povijesni prilozi*, 1987, 6, 42—54.

dikat, različita sportska i stručna udruženja, kulturno-umjetnička društva i sl.) čiji je odnos prema političkoj stvarnosti i aktivnosti posredan putem njihove osnovne djelatnosti.

Odnos prema mogućim kandidatima Socijalističkog saveza, postignut davanjem podrške na horizontalnim i vertikalnim razinama organizacije, nije mogao, dakle, biti izraz kvalificirane javnosti i individualne političke volje.

Zborovi birača, kao oblik dirigitiranog javnog mnijenja na kojem se građanima u cilju podrške predlažu određeni kandidati prihvaćeni u strukturi organizacije SSRN, konstituirani su kao oblici kolektivne podrške. U nekim sredinama »predviđeni« kandidati SSRN-a dobivali su podršku bez poteškoća, a u drugima su zahtjevi za drugim kandidatima izazivali otpor lokalnih političkih struktura i njihovo nastojanje za »meritornom« interpretacijom od viših organa — o jednom kandidatu. Postojanje više kandidata smatralo se, ipak, i kvalitetom izbornog procesa.

Pogledajmo tipične primjere:

»Na ovim zborovima prilikom kandidiranja nije bilo poteškoća i nekih problema. Svi kandidati koji su predviđeni od kotarskog odbora SS-a su u cjelosti kod svih zborova usvojeni. Na dva zbora birača [...] bilo je predloga i za druge kandidate pored onih koji su usvojeni samo što ti novi predlozi (drugi) na tim zborovima nisu bili usvojeni.«³⁵

Ili »najjednostavnije bi bilo da bude samo po jedan kandidat«, smatraju u KO SSRNH Đakovo,³⁶ a u Daruvaru je »narod negodovao što je isprva bio po jedan kandidat, pa će se to mijenjati.«³⁷ Jednako tako i situaciju u Metkoviću rukovodstvo ocjenjuje pozitivnom: »Obzirom da su kandidirana po 2 kandidata kako za Saveznu skupštinu, tako i za Sabor, to ovaj puta nema onih koji bi bili neutralni, već naprotiv kod birača vlada ogroman interes za izbore.«³⁸

U rukovodstvima (SSRN i SK) koja nisu uspjela postići suglasnost samo za jednoga a ni za više određenih kandidata, već su sve grupe moći inzistirale na »svojim« ljudima, širilo se polje sukoba i izricane teške riječi. Češće se baratalo diskvalifikacijama nego argumentima, i navođene su tvrdnje: određeni, nepoželjni kandidat agitira na bazi srpstva, hrvatstva i sl. sve do optužbi da »njegova biografija izgleda položajna biografija«, »on nikad nije bio mobilizator masa«, »htio bi biti pametniji od ostalih« i sl.³⁹

Posebno se pažnja poklanjala političkoj borbi sa »seljačkim zaštitnicima« odnosno onima koji su se htjeli kandidirati na osnovi kritike dosadašnjeg rješenja seljačkog pitanja.⁴⁰ Niz detaljnih izvještaja o toku predizborne

³⁵ AISP, RK SSRNH, Kotarski odbor SSRNH Slunj, 1953, XI, 27.

³⁶ Na ist. mj. KO SSRNH Đakovo, 1953, X, 29.

³⁷ Isto, KO SSRNH Daruvar, 1953, 1953, X, 30.

³⁸ Isto, Izborna komisija, 1953, XI, 19.

³⁹ Isto, Zapisnik sastanka KO SSRNH i KK SKH Dubrovnik, 1953, XI, 9.

⁴⁰ »U većini mjesta uspješno su raskrinkavani oni koji su pokušavali dokazati da je izgradnja socijalističkih odnosa na selu propala stvar« — KO SSRNH Županja, 1953, XI, 1.

kampanje, poslanih višim organima Socijalističkog saveza, ukazuje na primjenjivanje nedozvoljenih sredstava političke borbe s »protivnicima«. Počesto je uočljivo nedostojanje argumenata i služenje aparaturom trača. Potaknuti člancima u »Naprijedu« i »Politici« u vezi s Drndićevom kandidaturom, članovi Kotarskog komiteta SKH Labin, na sjednici 12. studenog 1953, raspravljaju najviše o ličnostima koje po njima podržavaju i »protežiraju« Drndića: o Dušanu Diminiću, Bertu Črnji i još nekim istarskim kadrovima. Baveći se »pozadinom« njihova i samog Drndićeva djelovanja, navode niz neukusnih impresija o njihovim ličnim osobinama, odnosu prema IB-u i sl., te ih dovode u neposrednu vezu s prošlim događajima u Oblasnom komitetu Istre (kada su neki njegovi članovi partijski kažnjeni za frakcionaštvo). Podvodeći njihovo djelovanje pod ocjenu da su »bijela garda u Istri«, članovi Komiteta smatraju da je u agitaciji za Drndića »izbila jedna neprincipijelna stvar, prema kojoj navedeni pojedinci tretiraju demokraciju kroz prizmu svojih ličnih interesa, a kroz to oni i ocjenjuju demokraciju« — provodeći pri tome »narodnjačku i demagošku politiku« osobito u vezi s odnosom prema zadrugarstvu, a sve »putem demobilizacije i kritikantstva«. ⁴¹

Istovjetan pristup nepoželjnom kandidatu i ličnostima koje su ga kandidirale ima i rukovodstvo Socijalističkog saveza Dvora na Uni. U izvještajima Glavnom odboru SSRNH Kotarski odbor ističe da se grupa koja podržava Milana Joku sastoji od špekulanata, IB-eovaca i sl. U agitaciju za Joku krenuli su »bez da su se prije dogovorili sa rukovodstvom kotara bilo o čemu«. I dalje: »Osnovna im je teza bila kupljenje grešaka kotarskog rukovodstva i na tim greškama, prikazujući ih narodu, nastojali su da se popularišu i prikažu pred narodom kao pobornici i narodni zastupnici.« ⁴² Za potkrepu istinitosti svojih tvrdnji, Kotarski odbor prilaže opsežan materijal iz kojeg se vidi da je u provjeri i potvrđivanju nekih teza rukovodstava učestvovala i UDB-a. ⁴³

Sintezu stanja u organizacijama SSRN i izbornim kotarima a kao »vide-nje odozgo« daje ovaj materijal: »Ima pojava da se na pitanjima kandidata (gdje su kandidirana dva a jedan poslanik se bira) razvijaju nezdravi odnosi, vrše se razna podmetanja, ogovaranja i harange, kandidata između sebe i rukovodstava Socijalističkog saveza, koji dovode čak do optuživanja za sve ono što nisu krivi kao bivši poslanici, recimo za SRZ-e, za porez, radnu snagu itd. Umjesto da gdje su dva kandidata da se istim programom agitira prema sklonosti, a birači da odluče svojim glasačkim listićima. Kod toga treba istaći da je nepravilno gledati na sadašnje narodne poslanike sa stanovišta buduće uloge narodnih poslanika i Narodne skupštine i davati kritičke ocjene njihovog rada. [...] Druga negativna pojava odražava se u tome: sada kada je poslanička dužnost profesionalna, razletili su se pojedini karijeristi, nameću se za kandidate — ogovaraju ranije poslanike da nisu ništa učinili, a oni obećavaju mnogo, razbacujući se fantastičnim sumama novca.« I treće: »organizacije Socijalistič-

⁴¹ AISP, fond CK SKH, inv. br. 1727.

⁴² AISP RK SSRNH, KO Dvor na Uni, 1953, X, 30.

⁴³ Isto, izvještaj od 16. XII 1953.

kog saveza shvatile su stavove viših rukovodstava Socijalističkog saveza o kandidatima kao gotovu stvar, umjesto da razvijaju diskusije o tome koga kandidirati».⁴⁴

f) Rezultati izbora

Cjeloviti rezultati izbora za Saveznu narodnu skupštinu bili su poznati 11. prosinca 1953. Ukupno su izabrana 282 poslanika Saveznog vijeća i 228 poslanika Vijeća proizvođača.⁴⁵ Na izbore za Savezno vijeće izašlo je 89% upisanih birača (9,422.297) u cijeloj Jugoslaviji. U Hrvatskoj je na izbore za poslanike Saveznog vijeća izašlo ukupno 89,6% biračkog tijela. Za istaknute kandidate u cijeloj državi glasalo je 95,7% (nevažjećih 4,3% listića), a u Hrvatskoj 95% (5% nevažjećih listića). Slabiji birački odaziv u NRH bio je u izbornim kotarima: Vinkovci 73,4%, Đakovo 73,6%, Županja i Koprivnica 80,4%, Đurđevac 81,2% i Vukovar 82,9%. Više od prosjeka izborima su pristupili glasači u izbornim jedinicama: Dubrovnik grad — Dubrovnik — Korčula — 90,7%, Metković — Makarska 92%, Poreč—Buzet 93,8%, Pula grad—Pula—Cres—Lošinj 95,9%. Za te posljednje jedinice karakteristično je da su imale i nizak postotak nevažjećih listića, za razliku od prvih gdje je to bilo i do 10%. Pri tome je zanimljivo da su kotari s visokim učešćem birača imali na listama više kandidata no što se biralo, za razliku od prvih gdje je uglavnom kandidiran po 1 kandidat.⁴⁶ U izbornom kotaru Poreč—Buzet za poslanika je izabran Josip Šestan⁴⁷ koji je dobio 48,9% glasova, dok je drugi kandidat Ljubo Drndić dobio 45,3%.

Na konstituirajućoj sjednici Saveznog vijeća SNS mandat za taj izborni kotar nije verificiran zbog Drndićeve žalbe na nepravilnosti u izbornim radnjama i utvrđivanju rezultata. Skupštinski pododbor formiran na toj sjednici trebalo je da ispita osnovanost žalbe.⁴⁸

Za zastupnike Republičkog vijeća Sabora glasovalo je u NR Hrvatskoj ukupno 2,235.396 birača ili 86,4% od svih upisanih birača, pri tome je za istaknute kandidate glasovalo 94,8%, a nevažjećih je bilo 5,2% listića.

Najviše nevažjećih glasova bilo je u kotarima: Poreč — 20,6% (kandiriran 1 kandidat) Županja — 16,3% (2 kandidata), Vukovar II — 16,2%

⁴⁴ RK SSRNH, Kotarski odbor Hvar, 1953, X, 8 — informacija sa sastanka u Predsjedništvu Glavnog odbora SSSRNH 29. rujna.

⁴⁵ Republičke skupštine imenovale su u Vijeće naroda Saveznog vijeća po 10 poslanika, Autonomna pokrajina Vojvodina 6 i Autonomna oblast Kosovo i Metohija 4.

⁴⁶ *Službeni list FNRJ*, br. 50, 16. XII 1953.

⁴⁷ Poslanik SNS u prošlom sazivu; član Izvršnog odbora GO NFH. U okviru internih kriterija Socijalističkog saveza za kandidiranje poslanika nalazio se na »listi ljudi koje ne treba kandidirati zbog odlaska u mirovinu« — Izborna komisija RK SSRNH, 1953, IX.

⁴⁸ Savezna narodna skupština, Stenografske beleške, knj. I, sv. 1, Beograd 1954, 1—10, te *Vjesnik*, 27. prosinca 1953. — Drndić je tvrdio da su postojale nepravilnosti u evidentiranju glasačkih listića, nezakonito glasovanje putem opunomoćenika, proceduralne greške u radu nekih biračkih odbora, te greške u utvrđivanju rezultata izbora vezanih uz glasovanje u vojnim jedinicama.

(1 kandidat), Valpovo — 15,7⁰/₀ (2 kandidata), Karlovac I — 14,7⁰/₀ (1 kandidat), Križevci I — 14,6⁰/₀ (1 kandidat), Koprivnica I — 15,2⁰/₀ (1 kandidat).

Stanje u »problematičnim« kotarima (u vezi s ocjenama iz predizborne kampanje) bilo je: Dvor na Uni — nevažećih listića 2,3⁰/₀, Daruvar — 7,3⁰/₀, Grubišno Polje — 9,9⁰/₀, Petrinja — 2,5⁰/₀, Vojnić — 2⁰/₀, Metković — 2,4⁰/₀, Karlovac III — 8,1⁰/₀, Vukovar I — 11⁰/₀, Glina — 4⁰/₀ nevažećih listića. U svima tim kotarima bilo je istaknuto više kandidata nego što se biralo.⁴⁹

Za Republičko vijeće bilo je s liste grupa građana kandidirano 13 kandidata. U Sabor su izabrana četvorica: Milorad Marić u Daruvaru sa 38,2⁰/₀ glasova, Milan Nasradin u jedinici Vukovar I sa 50,6⁰/₀ glasova, Milan Joka u Dvoru sa 54,9⁰/₀ glasova i Branko Novaković u Vojniću sa 58⁰/₀ glasova.

Visok odaziv birača Izborna je komisija SSSRNH ocijenila kao rezultat aktivnosti organizacija Socijalističkog saveza u predizornoj kampanji (»jer se je na prethodnim sastancima Socijalističkog saveza objasnio značaj izbora i u većini slučajeva iskristalizirao stav koga treba kandidirati«), izraza patriotizma i jedinstva građana u povodu odluka o Trstu. Negativnih pojava, ocijenjeno je, bilo je u jedinicama Metković—Makarska, Dubrovnik, Dvor, Kostajnica, Petrinja, Glina, Vojnić, Poreč—Buzet, Pula, Đakovo, Našice i Daruvar, a bili su to u većini kotari u kojima su postojale liste grupa građana. Iako su se u tim kotarima kandidirali članovi SSRN a većinom i članovi Saveza komunista, »agitacija za kandidate vođena je u nezdravoj atmosferi i na neprincipijelnoj osnovi. U agitaciji su pojedini kandidati i njihovi korteši, ne birajući sredstva, radili jedino na tome da sebi osiguraju glasove. Tu se služilo raznim demagoškim sredstvima i obećanjima, zatim otvorenom kritikom i napadom dosadašnje politike pojedinih kotarskih rukovodstava. Iza te kritike lokalnih rukovodstava krila se kritika naše cjelokupne politike a negdje se to odnosilo na kritiku naše politike prema pojedinom kraju (Banija, Istra). Oko takvih pojedinih kandidata i na liniji njihove agitacije, može se reći da se okupljalo sve ono što je najnegativnije i njihove kandidature poprimale su karakter opozicije.«⁵⁰ U Izbornoj se komisiji smatralo da je kao odgovor na takve pojave došlo do slabijeg odaziva birača na izbore u nekim kotarima: Daruvar — 65⁰/₀, Đakovo II — 66,8⁰/₀, Karlovac I, II i III, Koprivnica, Đurđevac s postotkom učesća od 71,3⁰/₀ do 78,2⁰/₀.⁵¹ Političke ocjene izbora izreklo je Predsjedništvo SSSRNH, ističući da su »slabi rezultati bili svuda gdje se vodila borba za ličnost, a ne za socijalizam i socijalističke principe«. Na izborima nije bilo organiziranog djelovanja »reakcije«, ali se ona vezivala uz »naše« kandidate; rečeno je na sjednici,

⁴⁹ Treće redovno zasjedanje Sabora Narodne Republike Hrvatske (16. XII 1953 — 22. I 1954), Stenografski zapisnici, knj. 1, Zagreb 1953, 88—106. i *Narodne novine*, br. 55, 7. prosinca 1953.

⁵⁰ Izborna komisija RK SSSRNH, organizacioni sekretarijat; 1953, XI, 28.

⁵¹ Na isti način komentira izbore u Hrvatskoj za Saveznu skupštinu i Sabor i list *Borba*, 3. XII 1953, ističući da je na dezorijentiranost birača utjecala »neprincipijelna propaganda«.

kritikom otkupa, zadruga, poreza i sl., a »sve to u omotu borbe protiv birokracije, a za demokraciju, kojim se parolama nastojalo dobiti simpatije i glasove«.⁵²

U izbornoj kampanji, smatra Predsjedništvo, iskazale su se dvije vrste kritike birokratizma; ona na socijalističkom programu koja ukazuje na korijene birokratizma i druga na opozicionoj platformi što kritizira tzv. lokalni birokratizam. Pokazalo se pri tome da se lokalna rukovodstva nisu dobro snašla u političkoj borbi, jer »da ne bi morala voditi političku borbu protiv takve kritike, bila su sklona da primjenjuju administrativne metode, da optužuju pojedine ličnosti« — preuveličavajući obično — pa su takvi kritičari redovno ispadali žrtve progona od birokracije »[...] i upravo su na tome sticali simpatije naroda«.⁵³

Iako se ta opća ocjena odnosila na tzv. »krizne« kotare, u konkretnoj analizi izbora u tim sredinama ipak se malo uvažavala, jer se prihvaćala ocjena da su izborni rezultati bili lošiji tamo gdje je bilo više kandidata. To, međutim, nije realno utemeljena ocjena već zapravo impresija nametnuta od lokalnih rukovodstava kao rezultat atmosfere živosti, političke borbe i kritike njihova rada. Ocjena da su kandidate u jedinicama Poreč—Buzet i Dvor odnosno kandidate na listi građana istaknule grupe Istrana i Banijaca koji žive u Zagrebu i Beogradu (»u kojima se odjednom probudila velika ljubav za svoj kraj«) davala je zbivanjima u tim izbornim jedinicama politički negativnu konotaciju. Istodobno, argumentacija za »sumnjičenje« tih kandidatura temeljila se na konstataciji da su se liste grupa građana javile tek pošto su kandidati odbijeni na zborovima birača⁵⁴ što ukazuje na zatvorenost institucije zbora birača, presudnu ulogu organizacija SSRN u isticanju i utvrđivanju kandidata, a sve to na neusklađenost metoda djelovanja lokalnih organa politike i vlasti u procesu demokratizacije. Načelan stav da se ne agitira protiv u organizacijama Socijalističkog saveza gdje ima više kandidata članova SSRN, već za podršku i ravnopravan tretman svih takvih kandidata nije poštovan u tim sredinama; štoviše, zauziman je stav da se agitira protiv određenih kandidata. Metode političke borbe bile su najrazličitije i prelazile preko dozvoljenih granica u oba kotara (političke i ljudske diskvalifikacije, praćenja od UDB-e).⁵⁵

Sličnu ocjenu izbora⁵⁶ s aspekta pojave više kandidata dalo je i Predsjedništvo Saveznog odbora SSRNJ, 23. XII 1953, baveći se pri tome više

⁵² AISP, RK SSRNH, Predsjedništvo, Stenografski zapisnik sjednice, 1953, XII, 9.

⁵³ Isto.

⁵⁴ Na istom mj., Predsjedništvo; Informacija o predizbornim pripremama na teritoriju NRH upućena PSO SSRNJ; 1953, X, 23.

⁵⁵ Na istom mj., Predsjedništvo, Stenografski zapisnik sjednice, 1953, XII, 9.

⁵⁶ Drukčije mišljenje od većine članova Predsjedništva imao je Moša Pijade, smatrajući da podaci o učešću birača u Hrvatskoj (te Srbiji i Makedoniji) govore o velikom odazivu u mjestima s više kandidata (Arhiv Jugoslavije — 152 — 15—57). Uz Hrvatsku, više kandidata no što se biralo na izborima za Savezno vijeće SNS imale su i Bosna i Hercegovina — u 3 izborna kotara, Srbija — u 2 i Makedonija u jednom izbornom kotaru. Postotak izašlih na izbore bio je: izborni kotar Zvornik — 91,2% i izborni kotar Gradačac — Modriča — 93,1%. U mačvanskom je kotaru na izbore izašlo 73,6% i 98,9% u mlavskom izbornom kotaru. Visok postotak glaso-

ulogom i osposobljenošću organizacija Socijalističkog saveza u izbornoj kampanji. Kako »na čelu borbe za demokratiju nisu stajali lokalni kadrovi došlo je do mogućnosti da tu vode borbu pod zaštitom demokratije razni karijeristički i slični tipovi« — što govori »da se organizacije Socijalističkog saveza radnog naroda ne znaju boriti sa tuđim shvatanjima« — gubeći pri tome mjeru u traženju neprijatelja.⁵⁷

Mobilizacija patriotskih osjećaja u povodu tršćanske krize povoljno je utjecala na situaciju u nekim sredinama »tako da su pojedine lokalističke pojave nestale u svjetlu problema Trsta«.

U svim sredinama odnos prema izborima za vijeća proizvođača bio je sličan, bili su potpuno potisnuti u izbornoj kampanji zbog velikog interesa za Savezno i Republičko vijeće, a dijelom i zbog nedovoljne upućenosti birača.

g) *Rasplet i »slučaj« »Naprijed«*

Nakon obavljenih izbora, problemi koji su se u izbornoj kampanji javili nisu nestali. I samo Predsjedništvo SSRNH na sastanku, 9. XII, konstataciji je »da i dalje traju istrage, podmetanja, isključivanje iz SK i sl.«⁵⁸ Iz dostupne građe i štampe toga vremena teško je rekonstruirati pojedinih posljedica izborne »borbe«.

U 61. broju »Naprijeda« nailazimo na vijest o ishodu sudske tužbe Milana Joke protiv Đure Kladarina u vezi s Kladarinovom izjavom na sastanku Socijalističkog saveza u Dvoru da se Joka bavi špijunažom. Tužitelj je povukao tužbu iz daljnjeg postupka nakon što se Kladarin ispričao za izrečenu uvredu, izjavivši pri tome da to doista nije mislio.⁵⁹ U članku »O izbornoj borbi i prilikama na kotaru Buzet—Poreč« Lj. Drndić objasnio je razloge svoje kandidature na proteklim izborima i probleme na koje je pri tome naišao. Iako je, kaže on, na početku kampanje u Kotarskom komitetu bila prihvaćena i njegova kandidatura, veoma su se brzo s istog mjesta počele širiti priče o njegovoj nepodobnosti i u tom je cilju napisano i objavljeno 30-ak karikatura, napisa u štampi i emisija na radiju. Iako je neprestano bio onemogućivan u predizbornoj kampanji, odlučio je da se u cilju opovrgavanja sumnji u svoju podobnost i iz načelnih razloga, kao svoj doprinos borbi protiv snaga čiji je izvor u birokratizmu, kandidira onako kako je bilo moguće, putem liste građana. Smatra da su održani izbori u kojima je dobio više od 10.000 glasova

valih bio je i u prespanskom izbornom kotaru — 92,1%. Više kandidata no što se biralo u Vijeće proizvođača SNS, imale su osim Hrvatske i Srbija (industrija — u 3 izborne jedinice, poljoprivreda — u 3 izborne jedinice), Slovenija (industrija — u 5 jedinica, poljoprivreda — 1 jedinica), Bosna i Hercegovina (po 4 u obje djelatnosti). U većini je glasovalo više od 90% biračkih tijela — *Službeni list FNRJ*, br. 50, 16. XII 1953.

⁵⁷ AJ—152—15—57.

⁵⁸ RK SSRNH, Predsjedništvo, 1953, XII, 9.

⁵⁹ *Naprijed*, br. 51, 18. prosinca 1953.

(»ne računajući glasove iz vojske koji su izmijenili rezultat«)⁶⁰ pokazali da njegova kandidatura nije nametnuta kako se govorilo u javnosti.⁶¹

Pododbor Saveznog vijeća SNS, osnovan u povodu Drndićeve žalbe na tok izbora i utvrđivanje rezultata u izbornom kotaru Poreč—Buzet, podnio je Vijeću, na drugoj sjednici, 29. siječnja 1954. godine, nakon provedenog postupka na terenu, izvještaj kojim se Drndićeve tvrdnje opovrgavaju. Iako je konstatirano više nedostataka u radu biračkih odbora, komisija je smatrala da oni nisu bili bitni za konačni rezultat izbora, dok se primjedbe o onemogućivanju agitacije u vrijeme izborne kampanje nisu mogle provjeriti. Time se završio postupak verifikacije mandata izabranog Josipa Šestana.⁶²

Svoju poziciju »Naprijed« je nastavio zastupati i nakon izbora. Tako se u broju 2, 8. siječnja 1954. u uvodniku novoga urednika Dušana Diminića »Jedinstvo socijalističkih redova i borba mišljenja« iznova izlažu teze da više kandidata u izbornoj borbi ne slabi jedinstvo, već, suprotno, pojačava ga, a da se izrođivanje te ideje javlja tamo gdje se guši demokracija.⁶³

Deseti plenum CK SKH održan 23. siječnja 1954, odmah nakon Brionskog plenuma vezanog uz »slučaj Đilas«, razriješio je i poziciju i sudbinu »Naprijeda«. Uvodni referat Zvonka Brkića o Đilasovim skretanjima i njegovih istomišljenika situirao je »neka malograđansko-anarhistička istupanja« na tom tragu u »Naprijed« i »grupu oko njega«, koja je djelovala »preteći stalno Đilasom«. ⁶⁴ Ističući posebno ulogu Diminića, Brkić kaže da se u vrijeme izborne kampanje grupa oko »Naprijeda« iskazala kao istarski »lobi« suprotstavljen Centralnom komitetu, i kao tutor Banije. Diminiću se predbacuje negiranje uloge Saveza komunista i traženje slobode grupašenja u Partiji, a cijeloj »grupi«, da se, pod vidom borbe protiv birokratizma, pokušala boriti protiv komunista proglašavajući ih birokratima. Iako su imali značajne pozicije u štampi, Brkić kaže da su svi oni »samo politički beznačajni trabanti« Đilasa.⁶⁵

Smatrajući da se »sve više formira tzv. javno mišljenje, koje ne shvata kurs Šestog kongresa« — Vladimir Bakarić u tome pronalazi suštinu problema za pojave u izbornoj kampanji. »Stvar je, po mome mišljenju, bila u tome što naši ljudi, tu mislim na masu aktivista Saveza komunista [. . .], nisu dovoljno proučili baš pitanje demokracije, stvaranje socijalističke demokracije na nekim konkretnim planovima. I zato su tolerisali razne fraze koje su im se servirale pod imenom demokracije.«⁶⁶ U tom je smislu i bilo moguće da se i pitanje više kandidata javi u pogrešnom svjetlu, a

⁶⁰ Prema čl. 119. Saveznog zakona osobe na odsluženju vojnog roka i rezervisti na vježbama glasovali su za kandidate onog izbornog kotara na čijem je području mjesto gdje su bili upisani u birački spisak. Uz listić se dobivala i kuverta adresirana na kotarsku izbornu komisiju, a birač je sam zatvarao omotnicu (čl. 121). Glasovanje u vojnim jedinicama obavljeno je, prema štampi, 16. studenog 1953.

⁶¹ *Naprijed*, br. 50, 11. prosinca 1953.

⁶² Savezna narodna skupština, Stenografske beleške . . . 209—211.

⁶³ *Naprijed*, br. 2, 8. siječnja 1954.

⁶⁴ *Komunist*, br. 3, 1954, 186.

⁶⁵ Isto, 190.

⁶⁶ Na ist. mj. 164—165.

ne kao rezultat izbora ljudi »izraslih u novim uvjetima«. Šestan, Drndić, Joka — kaže Bakarić, ljudi su od prije, »na temelju prošlosti«. »Nitko nije dao ništa novo. Ti 'protivkandidati' ili njihovi korteši obično su kritikovali, i to ružno kritikovali, praksu iz teških (ili težih) dana, tako da je pobjedom takvih, mnogi njihov trabant smatrao da nije pao kandidat sekretar, nego da je pao socijalizam.«⁶⁷ Sloboda mišljenja, kaže Bakarić, ne može biti kao što »Naprijed« misli — pravo da se »traže pogreške«.

Time je izrečena politička anatema »Naprijeda« i ljudi okupljenih oko njega.⁶⁸

Baveći se ovdje tek rubom povijesne dinamike pedesetih godina, vidimo da se političke reforme toga doba iskazuju kao mogućnost iskoraka iz etatističkog socijalizma. U tom smislu i zahvati u izborni sistem, deklarirani kao unošenje izvorno demokratskih načela i postupaka zaslužuju pažnju. Polazim pri tome od pretpostavke da su kao oblik i mehanizam demokracije svaki izbori demokratski, ukoliko uključuju poznata klasična određenja: univerzalno i jednako pravo glasa, tajnost i neposrednost izbora te postojanje više kandidata.

Analiza izbornog zakona i prakse u skupštinskim izborima 1953 (za vijeća građana) ukazuje na dvojbe državno-političkog vodstva o dosezima demokratizacije u toj oblasti, ali i šire. Na to upućuje razumijevanje pojma demokracije kao političkog poretka i demokracije kao oblika unutarnjih odnosa u Partiji: suprotno socijalističkoj kao suštinskoj, »samoj po sebi«, postoji demokracija kao prazna forma građanske (buržoaske) dominacije. Unutarnjarska demokracija definirana slobodom i borbom mišljenja u okviru iste političke (socijalističke) platforme bitno je determinirana uspostavljanjem legitimnih i nelegitimnih (»opozicionih«) nositelja i tumača socijalističke ideje. U tom kontekstu tumačivo je, kao rezultat analize, i ovo:

1. odnos prema više kandidata; pojava više kandidata u širim razmjerima⁶⁹ na izborima 1953. godine izazvala je različite otpore. Proizlazili su dijelom iz shvaćanja u komunističkom pokretu o apsurdnosti konkurencije članova jedne partije na istoj platformi, karizmatskog odnosa prema istaknutim nosiocima pokreta, ličnog shvaćanja moralnog integriteta pred sudom javnosti, a većina iz osnovnih stavova političkog vodstva o demokraciji i zatečenosti pred »euforijom demokratizacije«. U tom je smislu i inzistiranje na »općeprihvaćenim« kandidatima prije samih izbora.

Artikulacija drukčijih interesa praktički nije omogućivana, jer bi se time remetile osnove još dominirajuće teze o beskonfliktnom društvu i radnom narodu.

⁶⁷ Isto, 168—169.

⁶⁸ Na X sjednici Saveznog vijeća, 11. lipnja 1954, prihvaćena je ostavka Dušana Diminića na mjesto poslanika za kotar Labin—Pazin i donesena odluka o raspisu dopunskih izbora za to mjesto. Ostavku Diminića, odnosno povlačenje njegove kandidature, imao je na umu KK Labin još na početku prosinca 1953, zbog podrške kandidaturi Ljube Drndića (AISP, CK SKH, inv. br. 1727).

⁶⁹ Više kandidata no što se biralo pojavilo se prvi put na izborima za Saveznu skupštinu 1950. godine jedino u Hrvatskoj, u izbornim jedinicama Donji Miholjac, Imotski i Đakovo (po dva kandidata), *Službeni list FNRJ*, br. 15, 1. ožujka 1950.

2. odnos prema unutarpartijskoj demokraciji. Već u začetku, proces »uvođenja« slobode mišljenja u Partiju, a izgovoren u paroli »borbom mišljenja do jedinstva«, obilježavao je uzak krug participanata. U tumačenjima ideje društvenih ciljeva, operacionalizaciji pojmova teorije i politike učestvuje vodstvo, a ne svi članovi Partije. Posebno je ilustrativan i odnos prema slobodi kritike. Pravo na kritiku pravo je koje podrazumijeva sistemski ovlaštene i institucionalizirane kritičare. Kritika pojedinih nosilaca vlasti shvaća se u depersonaliziranom sistemu kao kritika vlasti u cjelini.